

Əlişir Nəvai əsərlərinin Almaniyada tədqiqi

Xanım Zairova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.
E-mail: czairova@yahoo.de
<https://orcid.org/0000-0003-2965-0472>

Annotasiya. Məqalədə özbək ədəbiyyatı nümunələrinin Almaniyada ilk tərcümələrinin tarixindən, habelə Əlişir Nəvainin yaradıcılığının tədqiqi və əsərlərinin tərcümələrindən bəhs edilir. XIX əsrdən bu günədək Nəvai yaradıcılığını tədqiq edən alman tədqiqatçılarının əsərləri nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: Əlişir Nəvai, özbək ədəbiyyatı, elmi-tədqiqat, tərcümə

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.162>

Məqaləyə istinad: Zairova X. (2020) *Əlişir Nəvai əsərlərinin Almaniyada tədqiqi*.

«Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq», № 1, səh. 114-117

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 01.06.2020; qəbul edilib – 09.06.2020

The study of the Alishir Navai's creativity in Germany

Khanum Zairova

Doctor of Philosophy in Philology, Institute of Literature named
after Nizami Ganjavi. Azerbaijan.
E-mail: czairova@yahoo.de
<https://orcid.org/0000-0003-2965-0472>

Abstract. The article deals with the history of the first translations of Uzbek literature in Germany, as well as the study and translation of the works of Alishir Navai. The works of German researchers which have been researching since the 19th century, about Alishir Navai's creativity are reviewed in the article.

Keywords: Alishir Navai, Uzbek literature, research, translation

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.162>

To cite this article: Zairova Kh. (2020) *The study of the Alishir Navai's creativity in Germany*. «Comparative Literature Studies», Issue I, pp. 114-117

Article history: received – 01.06.2020; accepted – 09.06.2020

Giriş / Introduction

Özbək ədəbiyyatının Avropada, eləcə də Almaniyada tanınması 500 illik bir zaman kəsiyini əhatə edir. J.Vetzelin, Hammer-Purqştalin tərcümələri, H.Vamberinin, T.Mentselin tədqiqatları sayəsində Avropada özbək ədəbiyyatı ilə tanışlıq başlamışdır. G.Yungbauer, I.Lannerova, I.Sirtautas,

M.Spadou, T.Menzel, H.Ritter, C.Brockelmann, M.Hartmann, C.Schöning, V.Flaiser, G.Keller, I.Baldauf, Z.Kleinmichel, B.K.Heinkele, K.Rayhl kimi türkoloq alimlər özbək ədəbiyyatının Almaniyada tərcümə və tədqiq edilib öyrənilməsinə böyük töhfələr vermişlər.

Əsas hissə / *Main Part*

Özbək ədəbiyyatının ilk nümunələri XVI əsrdən alman dilinə tərcümə olunmağa başlanmışdır. Y.E.Bertelsin fikrincə, Nəvainin “Sabbai Sayyor” əsəri orta əsrlərdə alman dilinə tərcümə olunmuşdur [1]. Belə ki, Almaniyada özbək ədəbiyyatı ilk dəfə Johann Vetzlerin italyan dilindən alman dilinə etdiyi tərcümələr vasitəsilə tanınmağa başlamışdır [2]. XVI əsrin ikinci yarısında italyan Christofor Armeno yazdığı ikicildlik eposunda Nəvainin “Sabbai Sayyor” əsərindən “Bəhrom və Dilorom” hissəsinin süjetindən istifadə etmiş və bunun Nəvainin əsəri əsasında yazıldığını qeyd etmişdir. Əsər bir çox Avropa dillərində nəşr edilmişdir. XIX əsrin əvvəllərindən etibarən özbək ədəbiyyatının bir sıra nümunələri – “Oğuznamə”, “Məhəbbətnamə”, “Şəcərəyi türk”, “Baburnamə” kimi tarixi abidələri alman dilinə tərcümə edilir. Təqribən XX əsrin ortalarından isə Almaniyada Nəvai yaradıcılığı elmi tədqiqatlara cəlb edilməyə başlayır [3]. “Böyük bir şairin yenidən kəşfi” adlı məqalədə müəllif A.Kurella Nəvai yaradıcılığını belə qiymətləndirir:

“Wie die großen Männer der europäischen Renaissance, die die Literatur ihrer Völker von den Fesseln des Lateinischen befreiten und die Volkssprache zum Rang einer Literatursprache erhoben, ging Alischer Nawai auch bewusst und planmäßig an die Aufgabe heran, das Persische als Sprache „der Gebildeten“ durch das Türkische zu ersetzen“.

“Avropa intibahının böyük şəxsləri kimi, öz xalqının ədəbiyyatını latın dilinin zəncirindən azad edib, xalq dilini ədəbi dil səviyyəsinə yüksəldən böyük şəxsləri kimi Əlişir Nəvai də düşüncəli və planlı şəkildə fars dilini ali dil olaraq türk dili ilə əvəz etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu” [4, s.271].

Özbək ədəbiyyatı nümunələrinin alman türkoloqu S.Kleinmichelin elmi yaradıcılığında daha çox təsadüf olunur. S.Kleinmichel özbək ədəbiyyatı üzrə türkoloq olub, özbək dili və ədəbiyyatına dair bir çox tədqiqatların müəllifidir.

1991-ci ildə Berlində Dr.Ziqrid Klaynmichelin redaktəsində Türkiyədən Çinə qədər olan sahəni əhatə edən türkdilli yazıçı və şairlərin əsərlərindən ibarət olan “Etiraf et! Şərqi şairləri böyükdür – türk dilləri məkanından ədəbiyyat” adlı toplu nəşr olunmuşdur. Kitaba türkdilli ədəbiyyata dair “Müasir dövrün türkdilli ədəbiyyatları – mütaliyəyə dəvət” (Die turksprachigen Literaturen der Gegenwart – eine Aufforderung zum Lesen) başlıqlı 25 səhifəlik ön söz yazmış Dr. Z.Kleinmichel Elçin (Azərbaycan), Temur Pulatov (Özbək), Nadim Gursel, Pinar Kür (türk), Valeh Rizayev (Azərbaycan), Pehlen Sobir (Uyğur), Oljas Suleymenov (qazax) və Otajon Taqanın (türkmən) yaradıcılığından nümunələr verilmişdir.

1993-cü ildə Kleinmichelin “Şərq poeziya ənənəsinin qırılması. 1910-1934-cü illərdə özbək dramaturgiyası və nəsrinin tədqiqi” [5], 1995-ci ildə “Özbəkçə – Çalışma kitabı: Leksika və qrammatika” [6], 2000-ci ildə Berlində ərəb kitabları oxuyan qadınların həyatı, fərqli baxışları və mənşəyi izah edilən sosial reallıqlara əsaslanan “Xorezmdə xalpa və Fərqanədə Atin Ayı” [7], 2016-cı ildə “Əyyub Peyğəmbər özünüttiham və protest arasında: Orta Asiya şeirləri” [8] əsərləri, 1997-ci ildə Berlində nəşr edilmiş “XX əsr özbək poeziyasının antologiyası”nda Z.Kleinmichelin “Çolponun Kleopatrası və zəncirlənmiş qadınları” və professor İ.Baldaufun “Colpon və Tovfiq Fitrat” adlı məqalələri nəşr olunmuşdur.

Almaniyada Əlişir Nəvai əsərlərinin tədqiqində də S.Kleinmichelin böyük rolu olmuşdur. Onun müxtəlif illərdə yazdığı “Əlişir Nəvai gülüş haqqında”, “Əlişir Nəvai və Xizr”, “Əlişir Nəvai və osmanlı şairləri”, “Əlişir Nəvai və Əhməd Paşa” adlı məqalələri alman nəvaişünaslığında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

2001-ci ildə UNESCO-nun qərarı ilə görkəmli özbək şairi Əlişir Nəvainin 560 illiyi qeyd edilmişdir. Bir sıra Qərbi ölkələrində şairin yaradıcılığına dair əsərlər meydana gəlmiş və əsərlərindən tərcümələr edilmişdir. Bu münasibətlə Almaniyanın Berlin və Fraye universitetlərinin türkoloqları tərəfindən simpozium düzənlənmişdir. Simpozium toplusuna “Mir Əlişir Nəvai – Keçmişə bir nəzər” (B.K.Heinkele), “Teymurun seçilmiş mənbələrində özbəklərin təsviri” (J.Paul), “Baburnamə”də Nəvai obrazı” (C.Schöning), “Mərkəzi Asiya xalqlarının nağıllarında Ə.Nəvai” (E.Taube), “XVI əsr çağatay osmanlı türk lüğəti “Abuşqa”da çağatay dilinin feil şəkillərinin osmanlıca əksi” (C.Römer), “Nəvainin “Leyli və Məcnun”u” (M.Kirchner), “Nəvai binəva” (S.Kleinmichel),” Mir Əlişir Nəvai dövründə sənət və arxitektura” (J.Gierlichs), “Nəvai əsərlərinin görünən və görünməyən tərəfləri” adlı (H.İsmailov) məqalələr daxil edilmişdir.

Topluda yer alan məqalələrdən biri də Dr. S.Kleinmichelin “Nəvai binəva” adlı məqaləsidir [9]. Məqalədə S.Kleinmichel Ə.Nəvainin bəzi qəzəllərini 7 qrupda tədqiq etmişdir:

1. Nəvai astanada
2. Nəvai başqaları haqqında
3. Nəvai gündəlik həyat haqqında
4. Nəvai kimin üçün şeir deyir
5. Melodiyaya, ilhama necə çatmaq olar
6. Qəzəllərin quruluşu haqqında
7. Şairin psevdonimi Nəvai kimi səslənir.

Nəticə / Conclusion

Göründüyü kimi, Nəvai yaradıcılığı dövründən asılı olmayaraq, hər zaman alman şərqşünaslığının, alman türkologiyasının tədqiqat obyektinə olmuş, bu və ya digər mənada Avropa alimlərinin marağına səbəb olaraq, öz humanist mahiyyəti və təbliğ etdiyi milli əxlaqi dəyərləri ilə Avropa elminin diqqətini bir daha türk dünyasına cəlb etmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. E.E.Bertels. Novai. Moskva.
2. Alischer Navoi: Sabbai Sayyor. Deutsch von J.Wetzel. Basel, 1583.
3. Brockelmann C., Nawoi's Biographien türkischer und zeitgenössischer Mystiker. In: Fück J.W. (Hrsg). Dokumenta islamica inedita. Berlin.
4. A.Kurella. Wofür haben wir gekämpft? Beiträge zur Kultur und Zeitgeschichte. Berlin, 1975.
5. S.Kleinmichel. Aufbruch aus orientalischen Dichtungstradition. Studien zur usbekischen Dramaturgie und Prosa zwischen 1910 und 1934, 1993.
6. S.Kleinmichel. Usbekisch Übungsbuch. Lexik und Grammatik, Wiesbaden, Harrasowitz, 1995.
7. S.Kleinmichel. Halpa in Chorezm und atin ayi in Ferghanethal, Berlin, 2000
8. S.Kleinmichel. Hiob zwischen Selbstbezichtigung und Protest: Gedichte aus Mittelasien (19. bis 20. Jahrhundert), Wiesbaden. Reichert Verlag, 2016.
9. S.Kleinmichel. Alişir i- i be- Nawa. In: Kellner-Heinkele, Barbara (Hrsg): Mir Alişir Nawai. Akten des Symposiums aus Anlas des 560. Geburtstages und des 500. Jahres des Todes des Mir Alişir Nawai am 23.April 2001. Würzburg, 2003.

Изучение творчества Алишира Навои в Германии

Ханум Заирова

Доктор философии по филологии, Институт Литературы имени Низами Гянджеви.
Азербайджан.

E-mail: czairova@yahoo.de

Резюме. Статья посвящена истории первых переводов узбекской литературы в Германии, а также изучению и переводу произведений Алишира Навои. В статье рассматриваются работы немецких исследователей, которые с 19-го века занимались исследованием творчества Алишира Навои.

Ключевые слова: Алишир Наваи, узбекская литература, научные исследования, перевод